

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA
„URATOWANA HISTORIA. WYKORZYSTANIE TECHNOLOGII
INFORMATYCZNEJ W PROCESIE REKONSTRUKCJI
ZNISZCZONYCH MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH”.
KATOWICE, 19 LUTEGO 2014 R.

Institut Pamięci Narodowej współpracuje z placówkami powołanymi w krajach postkomunistycznych do gromadzenia dokumentów wytworzonych przez organy bezpieczeństwa. Szczególne miejsce w tej kooperacji zajmuje wymiana doświadczeń z Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (czyli – potocznie – z Instytutem Gaucka) w zakresie odtwarzania dokumentacji przekazanej w formie szczątkowej do obu instytucji.

Niszczenie dokumentów byłych komunistycznych służb specjalnych PRL na przełomie lat 1989/1990 zostało przyjęte przez funkcjonariuszy tych służb jako dość powszechne rozwiązanie problemu niewygodnych materiałów. Nie sposób dokładnie określić skali tych zniszczeń; badania przeprowadzone dla wybranych WUSW mówią o 1,5 tony zmielonych dokumentów w Poznaniu i o 16 tonach we Wrocławiu¹. Podobną praktykę zastosowano w NRD, gdzie dokumenty zarówno ręcznie porwane, jak i pocięte w niszczarkach przed ostatecznym zniszczeniem znalazły się w ok. 16 tys. worków. Materiały te zostały ocalone dzięki interwencji mieszkańców Berlina, którzy w styczniu 1990 r. wtargnęli do centrali Stasi i zabezpieczyli jej archiwalia². Również SB nie zdążyła zniszczyć wszystkich dokumentów przygotowanych do zmielenia, lecz ilość tych uratowanych materiałów jest nieporównywalna z tym, co udało się zachować w byłej NRD. Dysponentem największego zbioru dokumentów po Służbie Bezpieczeństwa, które uniknęły zniszczenia, jest od jesieni 2001 r. OBUiAD IPN w Katowicach (porwane akta znajdują się także w BUiAD, OBUiAD w Białymstoku oraz – niewielkie ilości – w OBUiAD w Gdańsku i Szczecinie). Z miejscowej Delegatury UOP przekazano tam wtedy 267 worków o pojemności ok. 120 litrów każdy; ich zawartość stanowiły akta o różnym stopniu zniszczenia: od całych kart, wyrwanych z okładek i przemieszanych ze sobą, przez karty podarte na kilkanaście kawałków, aż po ścinki wyjęte z niszczarek. Po wstępnym rozpoznaniu i selekcji przejętych materiałów przystąpiono w 2006 r. do porządkowania i odtwarzania dokumentów znajdujących się w workach. Do tej pory do zasobu OBUiAD włączono 16,5 tys. j.a. (ok. 1400 j.a. zgodnie z ustawą o IPN zwrócono KWP) oraz 170 mb kart ewidencyjnych. Szacuje się, że do odzyskania

¹ R. Reczek, *Konferencja „Dokumenty zniszczyć...! Proces niszczenia dokumentów Służby Bezpieczeństwa PRL w latach 1989–1990”*, Wrocław 1 grudnia 2008 r., „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 420–421; R. Kościański, R. Leśkiewicz, *Brakowanie i niszczenie dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu w latach 1989–1990. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4, s. 282.

² Zob. http://www.bstu.bund.de/EN/Archives/ReconstructionOfShreddedRecords/_node.html (dostęp 27 VII 2015 r.).

**Fragment stanowiska rekonstrukcji akt w archiwum Oddziału IPN w Katowicach
(fot. Adam Kondracki)**

pozostało jeszcze ok. 20 mb kartoteki i 115 mb dokumentów (w tym 60 mb w formie ścinków i 55 mb zachowanych w całości)³.

Potrzeba wymiany doświadczeń na temat metod odtwarzania zniszczonych dokumentów zapoczątkowała w 2007 r. współpracę pomiędzy kierownictwem BUiAD a Instytutem Gaucka. W sierpniu 2013 r. do Berlina udali się przedstawiciele BUiAD oraz pracownicy OBUiAD w Katowicach, natomiast w listopadzie tego roku w ramach spotkania „Uratowana historia – zasób archiwalny a rekonstrukcja podartych dokumentów” w Katowicach gościli eksperci BStU. Pokłosiem tych spotkań była polsko-niemiecka konferencja „Uratowana historia. Wykorzystanie technologii informatycznej w procesie rekonstrukcji zniszczonych materiałów archiwalnych”, zorganizowana 19 lutego 2014 r. w OBUiAD w Katowicach we współpracy z firmą MusterFabrik w Berlinie oraz Instytutem Fraunhofera do spraw Systemów Produkcyjnych i Technik Konstrukcyjnych w Berlinie (Fraunhofer IPK). MusterFabrik specjalizuje się w opracowywaniu programów służących do cyfrowej rekonstrukcji zniszczonych dokumentów, IPK natomiast – we wdrażaniu oprogramowania do celów użytkowych/przemysłowych. Obie firmy współpracują z Instytutem Gaucka oraz z kilkoma niemieckimi archiwami i bibliotekami.

³ Podstawowe informacje na temat tzw. materiałów z worków w OBUiAD w Katowicach znajdują się w artykule: W. Krupa, J. Łabowicz, *Informacja o dokumentacji pochodzącej z tzw. worków ewakuacyjnych przekazanych przez Urząd Ochrony Państwa do zasobu archiwalnego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 197–204. Kolejna publikacja dot. ww. zagadnienia ukazała się w „CzasyPiśmie”: W. Krupa, J. Łabowicz, *Archiwalny recycling*, „CzasyPismo” 2015, nr 1, s. 190–196.

Gospodarzami katowickiej konferencji byli dr Andrzej Drogoń – dyrektor Oddziału IPN w Katowicach, dr Renata Dziechciarz – naczelnik OBUiAD IPN w Katowicach, i Andrzej Pieczunko – zastępca dyrektora BUiAD IPN w Warszawie. Wśród zaproszonych gości i prelegentów znaleźli się m.in.: dr Bertram Nickolay i Jan Schneider z Fraunhofer IPK, dr Marc von der Linden z MusterFabrik, dr Stanisław Koller i Włodzimierz Lechnio z BUiAD IPN oraz Danuta Węgrzyn z OBUiAD w Katowicach. Po części konferencyjnej goście wizytowali pracownię rekonstrukcji, gdzie zaprezentowano im dokumenty i karty ewidencyjne odzyskane z worków. Kolejnym punktem był magazyn Referatu GOiOM, w którym są przechowywane zrekonstruowane dokumenty. Na końcu zwiedzili magazyn Referatu IiS, w którym gromadzi się odzyskane karty ewidencyjne.

Pierwszy referat wygłosił Andrzej Pieczunko. Wystąpienie zatytułowane „Rekonstrukcja zniszczonych materiałów archiwalnych z zasobu IPN” wprowadzało i wyjaśniało pojęcie „Wirtualnego Puzzlera” (e-Puzzlera). Jest to nazwa oprogramowania, którego zadaniem jest skanowanie i dopasowywanie do siebie części porwanych dokumentów. Wirtualne odtworzenie zniszczonych akt jest następnie niezwykle pomocne dla archiwistów w procesie manualnej rekonstrukcji papierowych dokumentów. Ponadto prelegent nakreślił cele spotkania, opowiedział o przygotowaniach, założeniach i ryzyku związanym z przystąpieniem IPN do projektu „Wirtualny Puzzler”.

Kolejny wykład: „Polityczny aspekt brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1956–1989) – zarys problematyki”, wygłosił dr Stanisław Koller. Do tematyki niszczenia dokumentów w resorcie SW nawiązywał referat autorstwa dr. Mariusza Żuławnika (odczytany pod jego nieobecność przez Włodzimierza Lechnio): „Proces niszczenia zasobu ewidencyjno-kartotecznego cywilnych organów bezpieczeństwa państwa w okresie transformacji ustrojowej w Polsce (1989/1990) – zarys problematyki”. W obu wystąpieniach wyjaśniono podstawowe pojęcia związane z brakowaniem dokumentów, zarządzenia archiwalne obowiązujące w resorcie spraw wewnętrznych, a także motywy niszczenia materiałów. Ponadto w drugim referacie zostały omówione funkcje kartoteki ogólnoinformacyjnej, przedstawiono też prawdopodobną liczbę zniszczonych kart.

Osobny blok stanowiły wystąpienia gości z Niemiec. Pierwszy zabrał głos dr Bertram Nickolay z Fraunhofer IPK w Berlinie z referatem „Potencjał technologii rekonstrukcji”. Przedstawił on historię Instytutu Fraunhofera, omówił systemy o działaniu zbliżonym do e-Puzzlera, etapy projektowania i tworzenia e-Puzzlera, w tym fazę pilotażową (czas, przyczyny, przeszkody). Podzielił się również doświadczeniem w rekonstrukcji zarówno papieru, jak i tablic z pismem klinowym. Po nim głos zabrał Jan Schneider (również z Fraunhofer IPK w Berlinie), który przybliżył zagadnienie: „«e-Puzzler» – technologia i zastosowania systemu wirtualnej rekonstrukcji”. Prelegent rozpoczął swój referat od omówienia funkcjonowania „Wirtualnego Puzzlera” w oparciu o 3 moduły (digitalizacja, rekonstrukcja, udostępnienie wyników). Omówił, jak się przygotowuje do skanowania pojedyncze skrawki zniszczonych materiałów archiwalnych. Wskazał kategorie, według których program klasyfikuje i dopasowuje do siebie podobne elementy (brzegi karty, grubość, faktura, kolor, rodzaj arkuszy). W dalszej części swojego wystąpienia przedstawił etapy wirtualnego procesu scalania skrawków wcześniej zeskanowanych dokumentów archiwalnych. Podsumowaniem jego referatu była prezentacja automatycznej rekonstrukcji dokumentu. Powyższe wystąpienia uzupełnił dr Marc

von der Linden z MusterFabrik w Berlinie w referacie „Digitalizacja na skalę masową oraz zabezpieczenie informacji na nośnikach cyfrowych (na przykładach aktualnych projektów)”. Na wstępie dr Linden omówił zadania podejmowane w MusterFabrik (rekonstrukcja wszelkich dokumentów, również tych, które zostały zniszczone przez katastrofy), podał przykłady metod rekonstrukcji i opracowywania obrazów skrawków zniszczonych archiwaliów, opisał hydrostatyczny sposób oczyszczania rekonstruowanych materiałów. Wymienił również niektóre instytucje, dla których MusterFabrik prowadził prace związane z odzyskiwaniem dokumentów. Po wysłuchaniu ww. referatów uczestnicy konferencji obejrzeli film pt. *Rekonstrukcja zniszczonych dokumentów Stasi*, ukazujący historię niszczenia materiałów archiwalnych Stasi oraz podejmowaną działalność rekonstrukcyjną (od wyciągnięcia z worka do przygotowania do udostępnienia).

W ostatniej prelekcji Danuta Węgrzyn, kierownik Referatu Gromadzenia, Opracowywania i Obsługi Magazynów OBUiAD w Katowicach, przybliżyła metodologię rekonstrukcji zniszczonych dokumentów stosowaną przez jej pracowników. W dyskusji, jaka wywiązała się po wysłuchaniu wszystkich prelegentów, poruszano przede wszystkim kwestie możliwości programu e-Puzzler i ewentualnego uruchomienia go w IPN.

Dotychczasowa praktyka archiwistów OBUiAD w Katowicach oraz opinie twórców e-Puzzlera dowodzą, że tzw. czynnik ludzki jest niezastąpiony w procesie odtwarzania podartych materiałów aktowych. I chociaż najnowsze osiągnięcia techniczne mogą przyspieszyć łączenie szczątków dokumentów i włączanie ich do zasobu, to jednak manualna rekonstrukcja dokumentów nie ustępuje skutecznością rekonstrukcji cyfrowej. Wymaga „jedynie” nakładów umożliwiających stałą działalność wyspecjalizowanej grupie pracowników oraz odpowiednich pomieszczeń, w których można by układać archiwalne puzzle.

Anna Badura, Karolina Wieczorek